

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Pannon Egyetem, MFTK, Germanisztikai Intézet

alozzia@btk.uni-pannon.hu**A nyelvterjesztési politika formái az egykori NDK-ban**

The study describes the forms of language spread in the former East Germany from a language policy aspect.

A nyelvterjesztés problémaköre és az idegennyelv-oktatás nyelvpolitikai szempontok szerinti vizsgálata az alkalmazott nyelvtudomány fontos területe. A célnyelvi ország kulturális-, oktatási- és nyelvoktatás-politikája az adott nyelv terjesztésének elsőrendű meghatározója, hiszen az idegen nyelv tanításának és tanulásának célja a nyelvtanulóban és a nyelvhasználóban egy olyan nyelvi tudatosság kialakítása, amelynek birtokában a nyelvtanulónak és a nyelvhasználónak az idegen nyelvet mint kulturális jelenséget is meg kell ismernie.

A német nyelv terjedésének történelmi gyökerei a második világháború után kialakult világrendszerek: Németország és Berlin megosztottsága a nyelvterjedés és nyelvterjesztés különböző formáit és lehetőségeit mutatják. A német nyelv terjesztésének változatos formái figyelhetők meg Közép- és Kelet-Európa országaiban különböző történelmi korokban a különböző népcsoportok, s a különböző nyelvpolitikai érdekszerek vizsgálatánál. A német nyelv terjesztésében jelentős szerepet játszottak a prágai német nyelvet használók és művelők, akik a középkorban telepedtek Csehországba; továbbá a jiddis nyelvet beszélő zsidók, akik a német nyelvet lingua franca-ként használták, valamint a németet mint nemzetiségi nyelvet ápoló kisebbségek: a lengyel és a csehországbeli emigrációra kényszerített szudétánémetek, a magyarországi németek, a történelmi Magyarország területén élő felvidéki, erdélyi, délvidéki németek, a szabad királyi városok német polgársága.

A német nyelv terjesztésének hatékony intézményei voltak a német iskolák is (pl.: I. Péter orosz cár a XVIII. század elején orosz földön német tannyelvű iskolákat is alapított).

A XIX-XX. század fordulóján Európában a német mint konferencianyelv is fontos szerepet töltött be, így az első Pánszláv Konferencia munkanyelve is a német volt. Az első világháborúig a nagy tekintélyű német nyelvnek nagy presztízse volt még az USA-ban is. A német nyelv presztízse az első világháború után világszerte csökkent, majd a második világháború után a hitleri fasizmus következtében mélypontra jutott.

A második világháborút követő időszakban a német mint világnyelv ösztársadalmi elismertsége csökkent. Németország területi és politikai megosztottsága következtében 1960 és 1990 között az adott történelmi helyzetben az egykori

NDK és NSZK számára egyaránt fontos volt a német nyelv presztízsének a növelése, a nyelvterjesztést segítő nyelvi tervezés, a német mint világnyelv tanulási lehetőségeinek biztosítása.

A második világháború utáni időszakban a német mint közvetítő nyelv töltött be jelentős szerepet a szocialista országok közötti tudományos és gazdasági életben. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Magyarországon már 1950-ben hét tudományos folyóirat jelent meg német nyelven. A német nyelvű írott sajtó is hozzájárult a német nyelv terjesztéséhez (az 50-es években 4 újság és 15 folyóirat jelent meg Magyarországon német nyelven).

A német nyelv terjedése Európa kapitalista országaiban a második világháború után változó mértékű. A német mint idegen nyelv oktatása Finnországban a legnépszerűbb, a német egy 1982-es felmérés szerint az első idegen nyelv volt. A német nyelv fontos szerepet tölt be a Benelux államok gazdasági életében. A külkereskedelemben a német maradt a levelezési nyelv.

A nyelvpolitika kérdéseivel a vizsgált korszakban a német alkalmazott nyelvtudomány intenzíven nem foglalkozott ugyan, de a gyakorlatban a nyelvpolitikai aspektusok vizsgálata, így a német nyelvoktatás-politika, a nyelvoktatás fejlesztése, a nyelvoktató-csomagok kidolgozása, a továbbképzések keretein belül folyó idegennyelv-oktatás, a szaknyelvkutatás, a tudományos nyelv és a nyelvtudomány kutatása előtérbe került.

A lipcsei Herder Intézet volt az 1970-es években Közép-Kelet-Európa germanistái és német mint idegen nyelv tanárai számára a legjelentősebb továbbképzési és kutatási központ. A német nyelv terjesztésének legeredményesebb területe a német mint idegennyelv-oktatása, ezen belül a szakdidaktika, a nyelvészet és az országismeret problémakörei.

A német, mint idegen nyelv oktatása az egykori NDK-ban az 1960-as években a nem germanista egyetemi hallgatók nyelvi előkészítő kurzusaira korlátozódott; az 1970-es években a nyelvi előkészítő kurzusok mellett jelentős szerephez jut a külföldi egyetemeken tanuló germanista (német szakos) egyetemi és főiskolai hallgatók részképzése, továbbá a szaknyelvek oktatása. Az 1980-as évektől a Herder Intézet szerepe kiterjed a német nyelvnek a világ különböző országaiban történő oktatására: a Herder Intézet koordináló szerepet tölt be a germanisztikai kutatások szervezésében és a módszertani segédanyagok készítésében, a németet mint idegen nyelvet a tanulók anyanyelve szempontjából is figyelembe vették, és ennek megfelelően népszerűsítették szerte a világon.

Az NDK-beli nyelvészeti kutatások a nyelvtudomány szinte minden területét érintették.

A germanisztikai képzésben a jung-grammatikát alapul vevő Blei által szerkesztett *Kleine Grammatik der deutschen Sprache* című nyelvtant használták, 1972-től pedig a *Helbig-Buscha Deutsche Grammatik (Ein Handbuch für den Ausländerunterricht)* lett a német nyelvészeti oktatás standard művel.

A nyelvterjesztési-politika színezetét, az idegennyelv-tanítás immanens alkotóelemét, az országismeret tematikájának oktatása kapcsán ismerhetjük meg. Az

országismeret az NDK létezése idején ideológia függő volt (Természetesen a nyugati országokban az NDK-ról alkotott országismereti kép sem volt ideológiamentes).

Az országismereti kép függött egyrészt a szovjet módszertani irányzatoktól: Verescsagin Kosztormarov „nyelvi országismeret” terminológiája és annak hatása is bekerült az egykori NDK módszertani irodalmába. Ezen elv alapján a nyelvi és lexikai anyag hivatott a szocialista ország életét és kultúráját bemutatni. Eszerint a nyelvi országismeret feladata az eddig ekvivalencia nélküli – főként 1917 után elterjedt – szovjetizmusok használata.

Kosztormarov szerint az idegennyelv-oktatás pedagógiai politikai célkitűzéssel bír.

Az országismereti témakörök bemutatásában teljes NDK-centrikusságot figyelhetünk meg. Az országismeret önbemutatás: a tankönyvírók az 1945 előtti időszakot rövid kultúrtörténeti áttekintéssel mutatják be. Az országismereti anyag első sorban az NDK kialakulására és fejlődésére vonatkozik; a szocialista béketábor országain belül a keletnémet kultúrát mint az európai és német történelem humanista hagyományainak megtestesítőjét mutatja be.

A kulturális és földrajzi tematikán kívül fontos témaként kezelték a gazdasági élet, a munka szférájának bemutatását. Tágabb tematikai súlypontot kapott az NDK polgárai mindennapi életének, szokásainak bemutatása, továbbá az NDK tudományos és technikai eredményeinek ismertetése. A társadalmi problémákat (a munkanélküliség, a környezetvédelem, a káros szenvedélyek hatása, a bevándorlók beilleszkedési problémái) az NDK-ban megjelent nyelvkönyvek nem tárgyalták.

Az NDK-országkép bemutatása elsősorban a szocialista országokban kiadott tankönyvek országismereti anyagában lelhető fel. A Svédországban kiadott tankönyvekben 1971-re 16%-ra emelkedett az NDK-beli országképet bemutató anyagrészt aránya. Hasonló arány figyelhető meg a franciaországi kiadású német nyelvkönyveknél.

Az első NDK-kiadású német nyelvkönyv 1958-ban jelent meg *Deutsch – ein Lehrbuch für Ausländer* címmel (az 50-es években megjelent, ill. használt tankönyvek a Szovjetunióban kiadott nyelvkönyvek voltak).

A 60-as években az audiovizuális módszer előretörésével egyidejűleg jelent meg a hang- és képanyaggal ellátott oktatáscsomag *Sprechen Sie Deutsch* címmel, 1968-ban pedig a *Guten Tag Berlin* című audiovizuális előkészítő kurzus számára írott tankönyv. Ugyancsak 1968-ban jelent meg a *Deutsch für Sie* című tankönyvsorozat, amelyet külföldön (így Magyarországon is) felnőttek számára szervezett esti nyelvtanfolyamokon használtak.

1975-ben új oktatáscsomag jelent meg *Deutsch Intensiv* címmel. Az oktatáscsomaghoz tartozott tankönyvön kívül munkafüzet, tanári kézikönyv, kiegészítő tankönyv és többnyelvű szöszedet.

A német mint idegen nyelv oktatását célzó kurzusok számára írott tankönyveken kívül a multiplikátorok számára is jelentek meg kiadványok, pl.: *Deutsch*

für Germanisten 1986; *Literarisches Lesebuch für Ausländer*; és a *Landeskunde der DDR für Ausländer* című munkafüzetsorozat.

A német mint idegen nyelv terjesztésében a média is jelentős szerepet játszott: a 60-as években közkedvelt rádiós nyelvleckéket 1978 és 1980 között televíziós nyelvtanfolyam követte: *Willkommen in der DDR* címmel. A televíziós nyelvlecke-sorozat elsörendű címzettjei a szocialista országok nyelvtanulói voltak, olyan felnöttek, akik az érettségi után kívánták tökéletesíteni német nyelvtudásukat. A magyarországi németnyelv-oktatásban is eredményesen használták ezt a filmsorozatot.

A német nyelvű tudományos sajtó, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése, leginkább pedig az Európa különböző országaiban működő germanisztikai intézetekkel kiépített kapcsolatrendszer révén ösztönözték a kulturális csereprogramok kiépítését és nemzetközi konferenciák rendezését is.

A német nyelvű módszertani tudományos sajtó legjelentősebb szakfolyóirata a német nyelv terjesztését szolgáló, a Herder Intézet kiadásában megjelent *Deutsch als Fremdsprache* című periodika, melynek alcíme *Zeitschrift für Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*. 1971-től évente megjelent a folyóirathoz egy irodalmi-országismereti különszám. A *Zeitschrift für Germanistik* című folyóirat az NDK germanistái számára központi publikációs orgánium volt, amely orgánium célkitűzése a szocialista országok germanistáinak összefogása is volt. A nyelvterjesztési politika népszerűsítője volt a negyedévenként megjelenő folyóirat, a *Germanistische Jahrbücher*, amely lehetőséget biztosított az európai germanisták írásainak publikálására.

A nemzetközi germanisztikai kapcsolatok az NDK-ban egyetemközi kapcsolatok voltak. Főként a szocialista országokban működő Tudományegyetemek Germanisztikai Intézeteivel fenntartott tudományos együttműködés eredményeként valósultak meg komoly kutatási projektek (pl. a valenciakutatás terén).

Az első bilaterális germanisztikai bizottság öt európai szocialista ország és Kuba közreműködésével 1968-ban jött létre.

1970-ben Magyarországon minisztertanácsi határozat alapján hosszú lejáratú oktatási tervet fogadtak el, melynek célkitűzése az NDK-beli germanisztika hatásrendszerének fejlesztése, valamint a magyarországi némettanár- és germanistaképzés, továbbá a nyelvtanár-továbbképzés segítése.

Az egykori NDK a nem szocialista országok közül elsőnek 1980-tól kezdve Finnországgal, majd Franciaországgal alakított ki intézményi kapcsolatokat: így pl. az 1979/80-as tanévben három hallei germanista tarthatott előadást Lille-ben.

A nemzetközi germanisztikai nyelvpedagógiai egyesületek közül legjelentősebb az IDV (a Némettanárok Nemzetközi Szövetsége, amely 1968-ban alakult Zágrábban). A szövetség munkájában az NDK-beli germanisták értékes tudományos és szervező munkát végeztek.

Az 1985. évi IDV Kongresszust Moszkvában tartották. A kongresszus motója: „Az idegennyelv-oktatás a népek megértésének szolgálatában”. A kongresszuson elhangzott előadásokról készült antológiában már egy kiadványon

belül találunk cikkeket, tanulmányokat az NDK-ból és az NSZK-ból érkezett germanistáktól, nyelvpedagógusoktól.

Az NDK nyelvterjesztési politikája kiterjedt a szocialista irányultságú fejlődő országok felé is. Jelen írásom keretei nem teszik lehetővé, hogy a nyelvpolitikai helyzet ezen formájáról is szóljak.

Összességében megállapítható, hogy az egykori NDK átgondolt és célirányos nyelvoktatás politikájával a német nyelvet mint a barátság hidját eredményesen terjesztette; a külföldi nyelvtanulók számára összeállított képzési programokkal segítette a német oktatáspolitikát, amely ezáltal a tudománypolitika fontos és autonóm részévé vált.

Kapcsolódó irodalom

- AMMON, ULRICH (1991): *Die internationale Stellung der deutschen Sprache*. Berlin/New York: de Gruyter.
- AMMON, ULRICH (1995): *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin/New York: de Gruyter.
- BAUER, DIRK (1993): *Das sprachliche Ost – West – Problem. Untersuchungen zur Sprache und Sprachwissenschaft in Deutschland seit 1945*. Frankfurt a.M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang.
- BLÖSCH, ANJA (1993): *Politik der Verbreitung der deutschen Sprache 1933-1945 in den Ländern Südost- und Nordosteuropas: Bulgarien, Estland, Finnland, Lettland, Litauen, Rumänien und Ungarn*. Duisburg: unveröffentlichte Magisterarbeit.
- COULMAS, FLORIAN (1985): *Sprache und Staat: Studien zur Sprachplanung und Sprachpolitik*. Berlin: de Gruyter.
- FÖLDES, CSABA (2001): Was ist „Fremdsprachendidaktik“? Nachdenken über ihre wissenschaftssystematische Verortung. *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlungen* 38, 3-20.
- HAARMANN, HARALD (1993): *Die Sprachenwelt Europas. Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural*. Frankfurt/M.: Campus, zitiert nach der Lizenzausgabe für die WBG.
- HELBIG, GERHARD; GÖTZE, LUTZ; HENRICI, GERT UND KRUMM, HANS-JÜRGEN (Hg.). (2001): *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. 2 Halbbände. Berlin.
- KRUMM, HANS-JÜRGEN (Hg.). (1999): Sprachen – Brücken über Grenzen. Deutsch als Fremdsprache in Mittel- und Osteuropa. *Dokumentation der Wiener Konferenz* 17-21. 2. 1998. Wien.
- SCHEURINGER, HERMANN (1993): Deutsch – alte und neue Lingua Franca in Ostmitteleuropa? *Germanistische Mitteilungen* 37 (1993), 69-92.
- TWARDOWSKI, FRITZ VON (1970): *Anfänge der deutschen Kulturpolitik zum Ausland*. Bonn-Bad Godesberg: Inter Nationes.